

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Rafał Hadziewicz – „Święci Piotr i Paweł”
(1868 r.)

Obraz kościoła p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Jabłoni Kościelnej

WOJEWÓDZKI URZĄD
OCHRONY ZABYTEKÓW
w Białymstoku
DELEGATURA W ŁOMŻY
18-400 Łomża, ul. Nowa 2
tel./fax 86 216-34-08

ZGODNIE Z POZWOLENIEM PMKZ

z dnia 09.02.2024

znak sprawy Ł.5144.12.2023.11

AUTORZY PROGRAMU:

Diana Kulakowska (nr dyplomu 11802)
Marcin Petrus (nr dyplomu 11481)
Anna Rottau (nr dyplomu 13099)

Rafał Hadziewicz
Marcin Petrus
Anna Rottau

ZAMAWIAJĄCY:

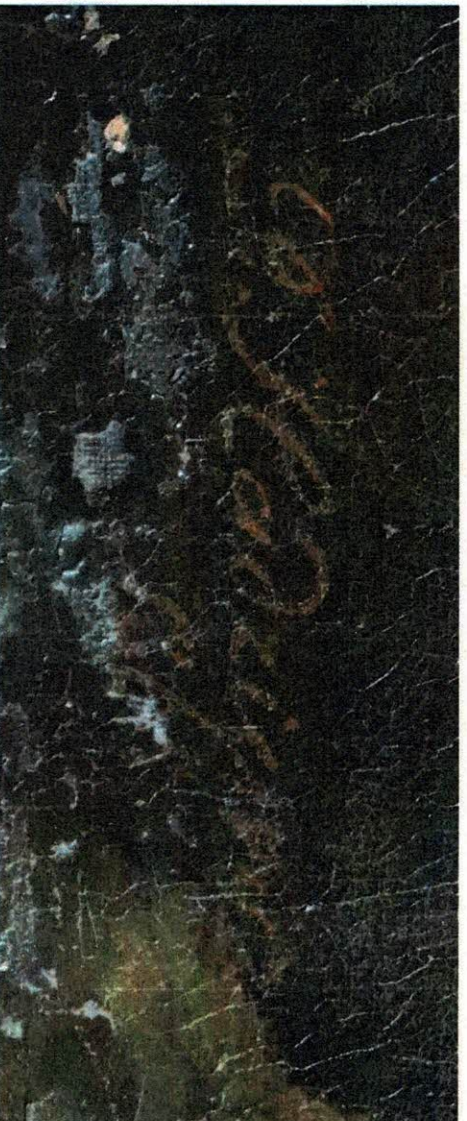
Parafia Rzymskokatolicka w Jabłoni Kościelnej, Jabłoń Kościelna, ul. Kolejowa 5, 18-212
Nowe Piekuty

WARSZAWA, wrzesień 2023

OPIS OBIEKTU

Przedmiot opracowania stanowi obraz sztalugowy pt. „Święci Piotr i Paweł” o wymiarach 140 x 82 cm. Został namalowany w roku 1868 przez Rafała Hadziewicza na zlecenie Ignacego Jelińskiego¹ do nowobudowanego kościoła parafałnego pw. Św. Apostołów Piotra i Pawła w Jabłoni Kościelnej (Jabłoń kościelna, ul. Kolejowa 5, 18-212 Nowe Piekuty). Jest to obraz wykonany prawdopodobnie w technice olejnej na płótnie, sygnowany w środkowej dolnej części kompozycji ciemnoczerwoną farbą „R. Hadziewicz 1868” [Il. 1]. Obraz eksponowany jest w późnoklasycytycznym ołtarzu bocznym (powstałym po 1872 r.), znajdującym się nawet bocznej północnej [Il. 2]. Ołtarz ten jest trwale związany z architekturą kościoła, a sam obraz zamontowany jest w niszy tuż przy powierzchni ściany (w tym wypadku jest to ściana wewnętrzna wschodnia).

Ołtarze boczne przechodziły konserwację w 1828 r. oraz w czasie, kiedy pracami przy kościele kierował ks. Leopold Rogowski (wikariusz w latach 1956-70; proboszcz w latach 1970-1991)². Również za probostwa ks. Rogowskiego przeprowadzona została konserwacja czterech znajdujących się w kościele obrazów R. Hadziewicza. Nie jest znana dokładna data wykonania prac konserwatorskich ani nazwiska wykonawców tych prac.

Il. 1. Sygnatura Rafała Hadziewicza wykonana w prawej dolnej części kompozycji.

¹Romaniuk Z. *Słownik historyczny miejscowości i postaci z terenu gminy Nowe Piekuty*, Nowe Piekuty 2014, s. 78 [online:] https://www.nowepiekuty.pl/wp-content/uploads/2018/04/ksiazka_druk.pdf [dostęp: 06.09.2023].

²K. Chaberek, *Wielki Jubileusz 500-lecia Parafii Jabłoń 1493-1993, 125 rocznica Świętyńi Parafialnej 1868-1993*, Jabłoń, 1993, s. 12.

Il. 2 Obraz „Święci Piotr i Paweł” ekspozycyjny jest w ołtarzu bocznym wymurowanym przy wschodniej, wewnętrznej ścianie kościoła w nawie północnej.

Technika oryginału i analiza sposobu wykonania

Malarstwo R. Hadziewicza było przedmiotem badań techniczno-technologicznych podczas przygotowań do wystawy monograficznej tegoż artysty w MN w Kielcach (Rafała Hadziewicza twórcze życie. Wystawa monograficzna) która miała miejsce od 23 czerwca do 31 grudnia 2016.

Obraz został namalowany na płótnie, prawdopodobnie lnianym³, na jasnej (widocznej w przetarciach warstwy malarskiej) wyszlifowanej zaprawie. Nie można wykluczyć użycia płótna z fabrycznie przygotowaną zaprawą. Kompozycja mogła zostać naniesiona na przygotowane płótno za pomocą tuszu lub farby i podmalowana monochromatycznie farbą olejną o kolorze brązowym (partie cieni, karnacji) i zielonkawym (partie pejzażu). W partiach światła występują delikatne impasty, a pozostałe fragmenty kompozycji są malowane dość cienko, miejscami bardzo cienko (widoczne wypukłości spłotu płótna). W partiach pejzażu światła wynikają z cieńszej warstwy malarskiej, wykorzystując jasny kolor zaprawy. Modelunek jest stosunkowo gładki, światłocien uzyskiwany przez rozjaśnienie koloru lokalnego.

³ Wiele z płócien Hadziewicza zostało zidentyfikowanych jako płótna lniane co dokładniej opisuje M. Misztal; patrz: M. Misztal, *Obrazy Rafała Hadziewicza o tematyce religijnej - uwagi dotyczące budowy technicznej i problematyka konserwatorska na podstawie prac z kolekcji Muzeum Narodowego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, nr 28, 2013, s. 342-356; M. Misztal, *Malarstwo portretowe Rafała Hadziewicza: uwagi dotyczące budowy technicznej i problematyka konserwatorska na podstawie prac z kolekcji Muzeum Narodowego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, 2012, s. 199- 225.

TECHNIKA I ANALIZA SPOSOBU WYKONANIA WARSTW WΤÓRNYCH

W przeszłości obraz poddany został zbiegom konserwatorsko-restauratorskim prawdopodobnie dwukrotnie. Zakres przeprowadzonych wówczas prac nie jest znany. Na powierzchni obrazu widoczne są scalenie kolorystyczne - zarówno punktowe retusze, jak i nieco bardziej rozległe przemalowania wykonane zarówno na warstwie malarskiej (lub oryginalnym werniksie), kitach, jak i bezpośrednio na płótnie wewnątrz ubytków warstwy malarskiej i zaprawy. pokryte grubą, równą warstwą werniksu. Nie można również wykluczyć wykonania uzupełnień zaprawy. Ponadto cały obraz mógł zostać zdublowany na nowe płótno – ani obecność, ani technika dublażu na tym etapie nie mogły zostać dokładnie stwierdzone. Obraz oprawiony jest w ramę przykręconą bezpośrednio do ściany kościoła wkrętami.

STAN ZACHOWANIA OBIEKTU

Rozpoznania aktualnego stanu zachowania obiektu dokonano podczas wizji lokalnej we wrześniu 2023 roku, w trakcie której obejrzano lico obrazu w świetle widzialnym rozproszonym i boczny, a także w promieniowaniu ultrafioletowym. Oględziny odbyły się w miejscu przechowywania obrazu, lecz bez jego wyjęcia z konstrukcji ołtarza, co znacząco ograniczyło dostęp do odwrócia i możliwość dokładniejszego zapoznania się ze stanem technicznym podobrazia. Poniższy opis stanu zachowania wykonano zatem na tyle dokładnie, na ile pozwoliły na to warunki, w jakich przeprowadzono wstępne oględziny.

Stan zachowania obiektu można określić jako zły. Głównym czynnikiem wpływającym na stopniowe pogarszanie się stanu zachowania obrazu jest długo utrzymująca się wysoka wilgotność względna powietrza wewnątrz kościoła, a okresowo także kondensacja pary wodnej na wychłodzonych powierzchniach ścian i okien. Rozległe spękania, odspojenia i ubytki wzdłuż dolnej krawędzi obrazu [Il. 3, 5] mogą wskazywać na to, iż obraz w przeszłości został zalany lub był przechowywany w sposób uniemożliwiający kapilarne podciąganie wody z podłoża (zniszczenia te występują w pasie o wysokości ok. 20 cm). Na tym obszarze również występuje atak mikrobiologiczny – porażenie grzybicze lub bakteryjne, widoczne w postaci białego nalotu [Il. 4]. Ponadto sposób montażu obrazu w ołtarzu (oprawienie w przykręconą do ściany ramę), a zwłaszcza brak odstępów pomiędzy ramą a powierzchnią muru uniemożliwia swobodny przepływ powietrza za obrazem. Atak mikroorganizmów mógł w znaczącym stopniu osłabić wszystkie warstwy technologiczne obrazu, które składają się z materiałów na nie podanych.

Inną konsekwencją niestabilnych warunków temperaturowo-wilgotnościowych panujących w kościele jest pojawienie się bardzo rozległej siatki spękań [Il. 7] pokrywającej całą powierzchnię obrazu. Uszkodzenia te mają lekko podniesione krawędzie, tworzące miscezkowate spękania prawdopodobnie wszystkich warstw znajdujących się na tekstylnym podłożu, a więc zaprawy, warstwy malarskiej i werniksu. W dolnej części obrazu występują liczne, silnie odspojone spękania daszkowate, a także rozległe ubytki wszystkich warstw opracowania malarskiego aż do płótna, z których starsze pokryte są warstwą wtórnej farby [Il. 5]. Lokalnie, po lewej stronie kompozycji w miejscach występowania starych kitów i retuszy spękania i deformacje wykazują indywidualny charakter – są silniej deformowane, mocniej odspojone, wręcz całkowicie pozbawione adhezji [Il. 6].

Czasowo występujące wahania wilgotności w miejscu przechowywania obiektu powodowały też zjawisko obwisania płótna (płótno pod wpływem wilgoci zwiększa swoje wymiary), co spowodowało odbicie się poprzeczki oraz wewnętrznych krawędzi listew krosna na lico obrazu (w tym miejscu wystąpiły też inne niż na pozostałej powierzchni obrazu spękania - siatka spękań jest rzadsza). Spękania te

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH I RESTAURATORSKICH – ŚWIĘCI PIOTR I PAWEŁ, RAFAŁ HADZIEWICZ, 1868;
D. KUŁAKOWSKA, M. PETRUS, A. ROTTAU

mogą w dłuższym czasie powodować nie tylko nieczytelność dzieła poprzez nierównomierne rozpraszanie światła, ale też z biegiem lat (powtarzając wielokrotnie naprężanie i rozprężanie się materiałów) będą prowadzić do powstawania odspojień międzywarstwowych i stopniowej utraty malatury.

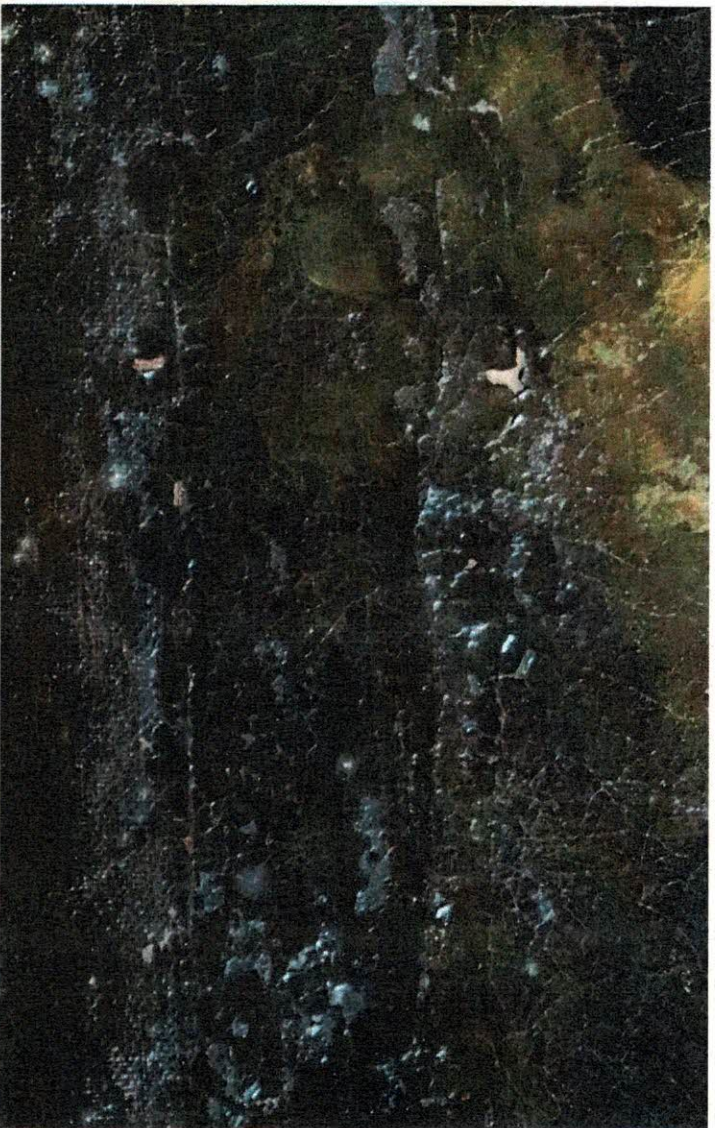
Werniks jest zabrudzony, w większości powtarza siatkę spękań warstwy malarskiej, lekko pozostał i pociemniały. W dużym stopniu zauważalne jest „ślepieniecie” werniksu – czyli powolna utrata przezroczystości, na którą mogą wpływać mikroskopikania werniksu, utlenianie lub absorpcja wilgoci przez niektóre jego składniki. [Il. 8] Część zabieleń i zmatowień werniksu spowodowana jest atakiem mikrobiologicznym [Il. 4]. Obserwacja obrazu w świetle UV pozwoliła dostrzec rozległe retusze i przematlowania, często wykonane po formie [Il. 9, 10], które są zmatowiałe i przez to zakłócają estetykę malowidła. Wiele z nich wykonano bezpośrednio na płótnie, przez co odróżniają się od otaczającego oryginału swoją fakturą i matowością.

Il. 3 Pas zniszczony wzdłuż dolnej krawędzi spowodowany najprawdopodobniej zalaniem.

Il. 4 Przebarnienia spowodowane atakiem mikrobiologicznym występujące w dolnej części kompozycji.

Il. 5 Odspojenia, ubytki i przemalowania w prawym dolnym narożniku kompozycji.

Il. 6 Lokalne spękania i deformacje spowodowane obecnością starych uzupełnień – kitów i retuszy.

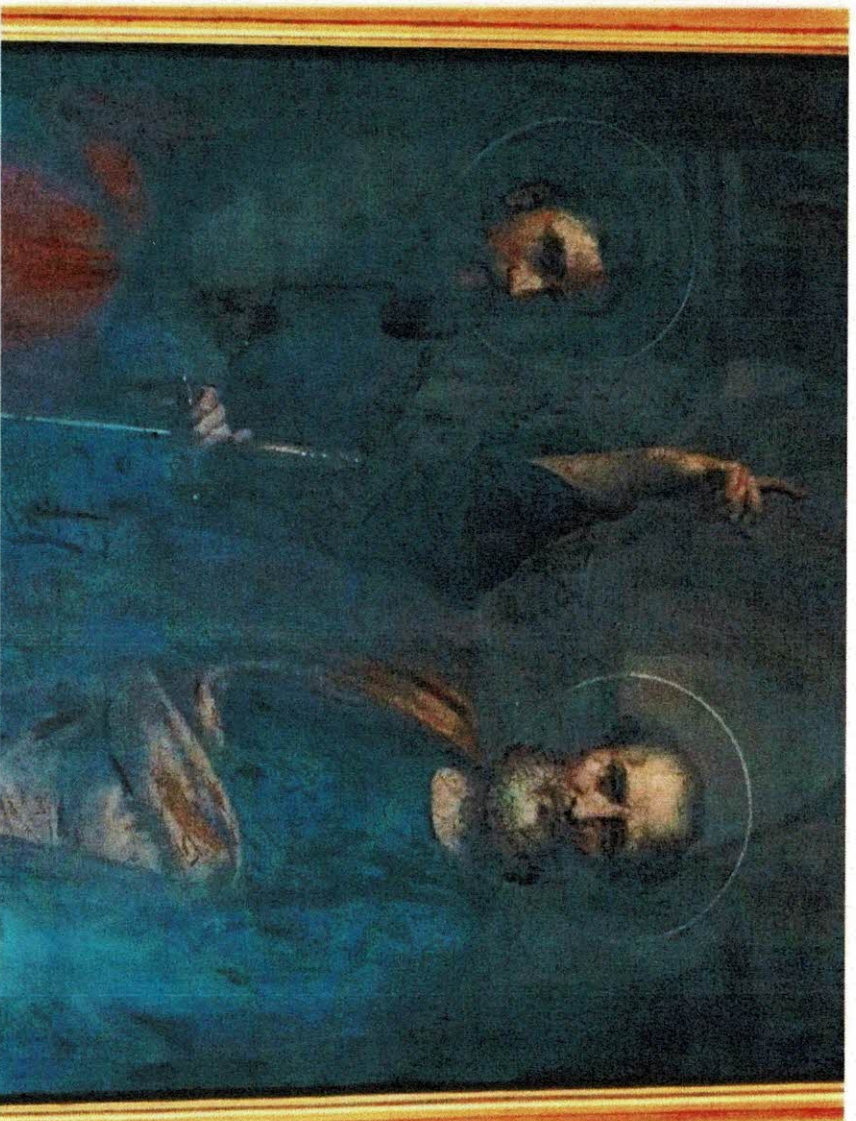

Il. 7 Rozbudowana siatka spękań warstwy malarskiej, zaprawy i werniksu.

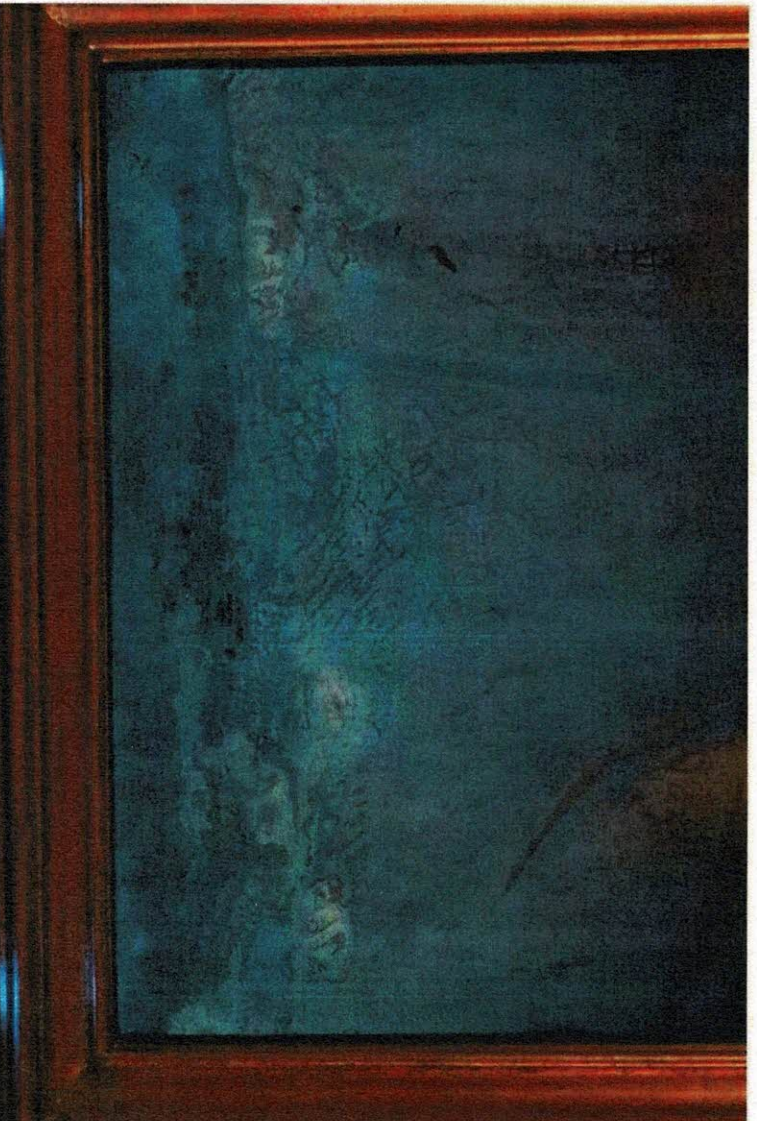

Il. 8 Zdegradowany werniks.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH I RESTAURATORSKICH – ŚWIĘCI PIOTR I PAWEŁ, RAFAŁ HADZIEWICZ, 1868,
D. KUŁAKOWSKA, M. PETRUS, A. ROTTAU

Il. 9 Przemalowania i retusze widoczne w świetle UV jako ciemniejsze plamy.

Il. 10 Przemalowania i retusze widoczne w świetle UV jako ciemniejsze plamy.

WSKAZANIE OCZEKIWANYCH EFEKTÓW PRAC I BADAŃ

Prace konserwatorskie obejmą przede wszystkim prostowanie i konsolidację zdeformowanej warstwy malarskiej i zaprawy oraz stabilizację podobrazia poprzez wykonanie reperacji lokalnych. W zależności od techniki wykonania i stanu zachowania dublazu dopuszcza się próbe jego regeneracji lub usunięcie i wykonanie nowego w technice bardziej odpornej na zawilgocenie i wahania wilgotności względnej powietrza. W zależności od konstrukcji i stanu zachowania krosna konieczne może okazać się jego dostosowanie lub wymiana na nowe, o prawidłowej budowie. Z uwagi na występowanie ataku mikrobiologicznego wskazane jest wykonanie dezynfekcji obiektu.

Zakres ingerencji o charakterze estetycznym (usuwanie przemalowań) będzie mógł zostać ustalony po wykonaniu badań stratygraficznych (odkrywek), poszerzonych badań fizycznych (np. fotografie w podczernieniu i promieniowaniu rentgenowskim) i laboratoryjnych. Na tym etapie wskazane jest z oczyszczenie malowidła z brudu, ścienienie lub usunięcie werniksu, usunięcie starych kitów, zmienionych kolorystycznie, zmatowiałych retuszy i przemalowań oraz wykonanie niezbędnych uzupełnień zaprawy i warstwy malarskiej. Malowidło zostanie również zabezpieczone warstwą werniksu.

Ponieważ obraz należy do większej grupy obiektów, których autorstwo, datowanie i historia są dobrze znane, może stanowić wartościowy przedmiot badań konserwatorskich i chemicznych. Niezwykle cennym byłoby wykonanie szeroko zakrojonych analiz technologicznych, w tym laboratoryjnych, które pozwoliłyby zdobyć dokładniejszą wiedzę na temat warsztatu Rafała Hadziewicza w późnym okresie jego twórczości, historii przekształceń obrazu oraz przyczyn zniszczeń.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH. PRZEGLĄDOWANE CZYNNOŚCI Z OPISEM METOD, MATERIAŁÓW I TECHNIK.

1. Demontaż i transport obrazu do pracowni konserwatorskiej.
2. Wykonanie szczegółowej dokumentacji fotograficznej, rysunkowej i opisowej stanu zachowania (inventaryzacja zniszczeń).
3. Wykonanie kompleksowych badań konserwatorskich w tym:
 - a) nieinwazyjnych badań z wykorzystaniem fotografii w świetle widzialnym, fluorescencji UV i IR;
 - b) badań stratygraficznych (pobranie próbek do analizy mikroskopowej) – określenie budowy warstwowej obrazu oraz analiza zidentyfikowanych warstw;
 - c) badań identyfikacyjnych - oznaczenie pigmentów i spoiw, rodzaju włókien podobrazia płóciennego oraz ewentualnie wybranych nawarstwień.
 - d) badań identyfikacyjnych mikroorganizmów.

Badania te w znacznym większym stopniu pozwolą określić technikę i technologię obrazu oraz zakres, charakter i przyczyny zniszczeń.

4. Umieszczenie obrazu w komorze fumigacyjnej.

Komorą fumigacyjną w sposób nieszkodliwy dla materiałów zabytkowych pozwala na wykonanie dezynfekcji, dezynsekcji, odkazania i odgrzybiania. Słabym punktem aktywnym podczas pracy komory fumigacyjnej jest tlenek etylenu (C₂H₄O) – gaz o silnym działaniu toksycznym na wszystkie organizmy żywe.

5. Konsolidacja odspojonych warstw, usunięcie miejscowych deformacji warstwy malarskiej i zaprawy.

Miejscowe podklejenie odspojonych warstw zaprawy i warstw malarskich połączone z prostowaniem zdeformowanych tussek. Proponuje się zastosowanie spoiw termoplastycznych - wodnych lub rozpuszczalnikowych rozтворów żywic syntetycznych akrylowych lub winylowych.

6. Oczyszczenie lica z powierzchniowego brudu.

7. Zdjęcie obrazu z krosna.

8. Oczyszczenie odwrócia z kurzu i luźnych zabrudzeń.

9. Usunięcie starego dublażu / regeneracja starego dublażu.

Usunięcie lub regeneracja starego dublażu zależy od jego stanu zachowania i techniki wykonania. Prawdopodobnie w przypadku dublażu np. na klejster lub klej glutynowy, konieczne będzie usunięcie tego typu wzmocnienia podłoża ze względu na wysokie ryzyko wystąpienia w przyszłości ataku mikroorganizmów. W przypadku dublażu wykonanego na masę woskowo-żywiczną istnieje możliwość wykonania regeneracji starego dublażu, o ile będzie spełniał odpowiednie warunki i nie będzie negatywnie wpływał na obraz ani utrudniał prawidłowego przeprowadzenia dalszych zabiegów (np. prostowania i konsolidacji).

10. Wstępne prostowanie obrazu na stole niskociśnieniowym.

11. Wykonanie prób usuwania werniksu, retuszy i przemalowań.

12. Usunięcie werniksu, retuszy i przemalowań.

Według wykonanych prób.

13. Wykonanie reperacji oryginalnego podobrazia płóciennego – opcjonalnie, jeśli stan zachowania podobrazia będzie wskazywał na konieczność wykonania takich reperacji.

Sklejenie nitek i rozdarć na styk np. wodnymi dyspersjami żywic syntetycznych, uzupełnienie ubytków płótna – wklejenie łatek z płótna o podobnych parametrach do płótna oryginalnego za pomocą wodnych dyspersji żywic syntetycznych.

14. Dublaż na nowe płótno (opcjonalnie, jeśli stary dublaż zostanie usunięty).

Celem dublażu będzie wzmocnienie oryginalnego podobrazia, prawdopodobnie zdegradowanego i osłabionego, a także posiadającego pamięć deformacji. Wprowadzona warstwa będzie pełnić również funkcję buforującą, zapobiegającą gwałtownym reakcjom oryginalnych warstw technologicznych na zmienne warunki ciepłno-wilgotnościowe panujące w kościele. Wykonanie zabiegu poprzedzi przygotowanie płótna dublażowego. Podłożem może być tradycyjne płótno lniane lub z włókien syntetycznych - wybór zależy będzie od stanu zachowania oryginalnego płótna po wykonaniu wszystkich prac poprzedzających dublaż. Na tym etapie proponowanym spoiwem jest Beva 371, ze względu na jej odporność na mikroorganizmy oraz wahanía wilgotności względnej powietrza. Również w trakcie prac będzie podjęta decyzja o ewentualnym zastosowaniu przekładki usztywniającej w formie np. włókniiny.

15. Uzupełnianie ubytków zaprawy.

Ubytki zaprawy zostaną uzupełnione kitem, którego właściwości są zbliżone do zapraw stosowanych na płótnach (zarówno olejnych, jak i emulsyjnych). Jako warstwa równoległe występująca z oryginałem będzie spełniał kryterium odróżnialności (widoczne np. w IR).

16. Oczyszczenie i ewentualna modyfikacja krosna / wymiana krosna na nowe.

W zależności od stanu zachowania i konstrukcji krosna zostanie ono wymienione na nowe o prawidłowej budowie lub poddane konserwacji i ewentualnym modyfikacjom, dzięki którym będzie mogło prawidłowo pełnić swoje funkcje nośne.

17. Werniksowanie wstępne.

Wstępny werniks ma zadanie oddzielić oryginalną warstwę malarską od warstwy retuszu, będzie wykonany naturalnym werniksem żywicznym, damarowym - ze względu na jego bardzo dobrą odwracalność.

18. Retusz warstwy malarskiej.

Retusz zostanie wykonany w technice odwracalnej. Wstępne scalenie kolorystyczne zostanie wykonane za pomocą farb akwarelowych. Retusz naśladowczy zostanie wykonany farbami restauratorskimi (np. farbami na bazie żywic).

19. Werniksowanie końcowe.

Werniksowanie końcowe ma na celu ujednoczenie powierzchni malatury oraz nadanie głębi kolorom. Ponadto pełni funkcję ochronną przed uszkodzeniami mechanicznymi oraz zabrudzeniami. Wykonany zostanie wernikсами odporными na działanie wilgoci, by w przyszłości zapobiec zmianom tej warstwy pod wpływem zmiennych warunków jakie istnieją w miejscu przechowywania obiektu.

20. Wykonanie osłony odwrocenia w celu zmniejszenia dalszego oddziaływania otoczenia na obraz.

Gwałtowne skoki temperatury i wilgotności powietrza w dużym stopniu wpływają na stan zachowania obrazu. Wykonanie osłony niweluje wpływ zimnej ściany i częściowo hamuje przebieg procesów destrukcji. Dodatkowo zabezpiecza odwrocie przed brudzeniem się płótna (brud zwiększa higroskopijność i kwasowość, co w rezultacie przyspiesza proces destrukcji).

21. Wykonanie dokumentacji opisowej i fotograficznej po zakończeniu prac konserwatorskich restauratorskich.

